

**Worldwide International
Inter Disciplinary Research Journal**
(A Peer Reviewed)

Year - 7, Vol. II, Issue- LII, 29 March 2022

ECONOMY

- Editor -

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred)
Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH, India) Email : shrishprakashan2009@gmail.com

Dr. Rajesh G. Umbarkar

House No. 624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (Kh.) Nanded - 431605 (India - Maharashtra)

Email - umbarkar.rajesh@yahoo.com, shrishprakashan2009@gmail.com Mob. No. 9623979067

Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International Contacts only + 91-8857894082)

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management,
Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

Editorial Board

<p style="text-align: center;">Dr. S.V. Shivanikar Principal N.S.B.College, Nanded. (MH., India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Deepak Dwarkadasrao Bachewar Associate Professor Vasantrao Naik College, Vasarni, Nanded- (MH., India.)</p>
<p style="text-align: center;">Dr. P. Neelkantrao Dept. of Economics, Pratibha Niketan Mahavidyalaya, Nanded. (MH., India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Suhas Pathak Dept. of School of Media studies S.R.T.M.U. Nanded. (MH., India.)</p>
<p style="text-align: center;">Dr.Pramod Ravindra Deshpande Wake Forest School of Medicine, Dept. of Cancer Biology, Winston Salem, NC, USA.</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Sachin G. Khedikar Principal & Professor, Dept. of Rachana-Sharir, Shri. O. H. Nazar Ayurved College, SURAT (India.)</p>
<p style="text-align: center;">Dr Ashutosh Gupta Dept. of Sanskrit, HNB Garhwal University, Srinagar Garhwal Uttrakhand 246174 (India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Mayuresh M. Rampurkar Sardar Vallabhbai Patel Hospital.(Neurosurgery), Ahmedabad. (G.India.)</p>
<p style="text-align: center;">Dr. Manish Deshpande N.S.B.College, Nanded. (MH., India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Kulkarni J. N. Library sci. S.R.T.M.U.Nanded. (MH., India.)</p>

Co-Editorial Board

<p style="text-align: center;">Dr. N. N. Bandela Dept. of Envi. Science Dr.B.A.M.U. Aurangabad. (MH., India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Suman K. S. Dept. of Oriental languages, Loyola College.(Autonomous) Affiliated to University of Madras, Nungambakkam, Chennai-600034 (India.)</p>
<p style="text-align: center;">Dr. S. P. Hangirgekar Dept. of Chemistry Shivaji University, Kolhapur. (MH., India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Baswaprabhu Jirli Dept. of Extension Education, Institute of Agricultural Sci. BHU, Varanasi. (India.)</p>
<p style="text-align: center;">Smt. Martha B. Department of English, Dr. B.R. Ambedkar F.G. College, Ladgeri, Bidar, Karnataka (India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Chandan Bora Dept. Of Commerce (MH., India.)</p>
<p style="text-align: center;">Dr. Mahesh Joshi Dept. Of Education S.R.T.M.U. Nanded.(MH., India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. Mangesh W. Nalkande Dept. of Kayachikitsa Govt. Ayurved College, Nanded. (MH., India.)</p>
<p style="text-align: center;">Dr. Viraj Vilas Jadhav Professor and HOD, Dept. of Rachanasharir, Shri dhanwantry ayurvedic College and hospital sector 46 B CHANDIGARH. (India.)</p>	<p style="text-align: center;">Dr. M.B. Kulkarni Govt. Medical College, Nanded. (MH., India)</p>

INDEX

Sr. No.	Title of the Paper	Name of Author	Page No.
01.	महाराष्ट्रातील मानव विकासाचे वास्तव आणि उपाययोजना	प्रा. पंढरीनाथ दिसागज	01
02.	केंद्र - राज्य घटनात्मक आर्थिक सहसंबंध	डॉ. सी. डी. राजपुत	07
03.	क्रिप्टो करन्सी- एक अभ्यास	प्रा. सुजाता वसंत आहेर डॉ. बी. एस. आव्हाड	11
04.	सेंद्रिय शेती : एक काळाची गरज	प्रा. रामेश्वर भाऊसाहेब पवार	14
05.	कोरोना आणि भारतीय अर्थव्यवस्था	प्रा.डॉ.आर.पी. पाटील जनार्दन जानजी देवरे	19
06.	उदयोन्मुख भारतीय अर्थव्यवस्थेपुढील आव्हाने	प्रा. डॉ. डी. एन. सोनवणे	22
07.	भारतीय भाषांमध्ये उच्च शिक्षण	प्रा. डॉ. देशमुख बिभीषण	26
08.	आंतरराष्ट्रीय अर्थशास्त्रातील अभ्यासात विनिमय दराचे महत्व संकल्पना आणि प्रकार	Dr. Sunita B Ahire	30
09.	स्त्रियांचे श्रम आणि अर्थकारण	अजय एकनाथ अहिर	39
10.	भारतीय महिलांचे आर्थिक सबलीकरण	ज्योती प्रविणचंद्र पाटील जयश्री पुरुषोत्तम सरोदे	43
11.	राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना : सिंहावलोकन	डॉ. एम. व्ही. हिरे	47
12.	कृषीक्षेत्र ते सेवाक्षेत्र, अर्थजगतात स्वतंत्र भारताचा समृद्ध प्रवास!	राजेश गंगाधरराव उंबरकर	52
13.	कृषी क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानाचे योगदान	सुजाता रविंद्र मगरे	55
14.	महात्मा ज्योतीराव फुले यांचे सामाजिक योगदान	प्रा. जे. आर. भावसार	57
15.	२१ व्या शतकातील मराठी चित्रपटांचे बदलते रूप व आर्थिक वाटचाल.	जयराम राजीव माळी	59
16.	मराठवाडा विभागातील वैद्यकीय पायाभूत सुविधेचा अभ्यास	विठ्ठल हरिभाऊ नागरे डॉ. जी. आर. खेडकर	63
17.	भारतातील बेकारीची भिषणता	डॉ. राजेंद्र एन. बोर्से	70
18.	महिला सक्षमीकरणातील महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाची भूमिका एक चिकित्सक अभ्यास	कामिनी शशिकांत देवरे डॉ. बी. एम. सोनवणे सर	72
19.	नाशिक जिल्ह्यातील लोकसंख्या वितरण : तुलनात्मक विश्लेषण	प्रा. एस. आर. पगार	77
20.	भारतीय आर्थिक सुधारणा	जीवन अशोक गुंजाळ	80
21.	जागतीकीकरण : भारतीय शेती आणि अर्थव्यवस्था एक अभ्यास	प्रा. पी. डी. हुडेकर	83
22.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार आणि सद्यस्थितीतील उपयुक्तता	नंदिनी मनोज लखेरी	89

23.	महाराष्ट्र राज्याची जमीन धारणा आणि तृणधान्यपीक पद्धतीचा अभ्यास	प्रा. रघुनाथ मुरलीधर आंबेकर	93
24.	जलव्यवस्थापन, जलसिंचन - काळाची गरज	राहुल मोरेश्वर लभाने	97
25.	"असंघटित क्षेत्रात काम करणाऱ्या महिलांचा सामाजिक, आर्थिक व आरोग्य विषयक स्थितीचा अभ्यास विशेष संदर्भ नाशिक शहर"	महेंद्र जयवंत खरे प्रा. डॉ. शामराव भगवान वायसे	103
26.	21 व्या शतकातील भारताचा औद्योगिक विकास	अहिरे पूजा मनोहर	115
27.	केंद्र - राज्य आर्थिकसंबंध : सिंहावलोकन	BIRARI TANMAY SHARAD	119
28.	आंतरराष्ट्रीय संबंधातील नवीन राजकीय अर्थव्यवस्था	प्रा. डॉ. मनिष सोनवणे	124
29.	भारतातील डिजिटल शेतीचे भविष्य	डॉ. मनोज व्ही. जगताप डॉ. हिरामण एम. क्षीरसागर	132
30.	भारतातील सहकार आणि महिला सबलीकरण	प्रा. इंद्रजित ऐवळे	135
31.	शेतमाल विक्री व्यवस्थेतील समस्या आणि उपाय	डॉ. एम. जी. थोपटे	139
32.	दारिद्र्य आणि बेरोजगारी देशाच्या आर्थिक विकासातील एक अडथळा	प्रा. पारधी प्रवीण सोमा	144
33.	केंद्र- राज्य वित्तीय संबंध Central -State Financial Relation	प्रा. डॉ. जगदीश देशमुख	150
34.	कृषि विकासामध्ये नवीन तंत्रज्ञानाची भूमिका आणि परिणामांचा अभ्यास	डॉ. विठ्ठल फुलारी पवन चुंगडे	154
35.	कृषीव्यवसाय उद्योग क्षेत्र संधी आणि आव्हाने (Agri-business Industries Opportunities & Challenges)	प्रोफेसर डॉ. सुहास आव्हाड डॉ. गणेश वाळुंज	158
36.	केंद्र-राज्य वित्तीय आणि राजकीय संबंध	बालाजी सोनबा खरोडे	162
37.	केंद्र व राज्य आपत्तीच्या स्थितीत राजकीय संबंधांचा अभ्यास	प्रा. डॉ. स्वामी विरभद्र गुरप्पा	167
38.	दारिद्र्य आणि बेरोजगारी	प्रा. डॉ. खोकले आर. के.	173
39.	"नाशिक जिल्ह्यातील शेती विकासात कृषीपर्यटनाची भूमिका"	वाघ जीवनकुमार शामराव डॉ. हिरामण मधुकर क्षीरसागर	179
40.	"शेतकरी आठवडे बाजार एक अर्थार्जन रोजगार"	प्रा. पंकजकुमार सुरेश गांगुर्डे	184
41.	शेती विकासाच्या दृष्टिकोनातून कन्नड तालुक्यातील पशुधनाचा आढावा	डॉ. सुनिल अण्णा गोरडे	189
42.	"आदिवासी समूहाच्या पर्यावरण जतन करण्याच्या परंपरा"	गुमाडे समाधान बापू	195
43.	भारतीय अर्थव्यवस्था: विदेशी प्रत्यक्ष गुंतवणुकीसाठी आकर्षण केंद्र	दिलीप आप्पा जगताप	197
44.	शिवकालीन जलव्यवस्थापन (Water Management in Chhatrapati Shivaji's Period)	प्रा. डॉ. सुनिता विजय रणाते	200
45.	महिला सक्षमीकरण - राज्य शासनाची भूमिका	प्रा. कविता किसन भोये	204
46.	भारतीय शेतीचा इतिहास	प्रा. डॉ. एम. आर. खोत	208

47.	नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन व शाश्वत विकास काळाची गरज	डॉ. काळनर सुनिता	212
48.	नाशिक जिल्ह्याच्या आर्थिक विकासात नैसर्गिक साधनसंपत्तीची भूमिका	नामदेव कारभारी डफळ प्रा. डॉ. सुहास आव्हाड	217
49.	नासिक जिल्ह्यातील जलसिंचनाचा झालेला विकास" एक भौगोलिक अध्ययन. (महाराष्ट्र)	भगवान श्याम भाऊ निकम	223
50.	नाशिक जिल्ह्यातील ग्रामीण व नागरी लोकसंख्या बदलाचा चिकित्सक अभ्यास (सन १९७१ - २०११)	डॉ. अनिल डी. पवार	228
51.	भारतातील बँकिंग आणि वित्तीय क्षेत्र: सिंहावलोकन	भुषण तात्यासाहेब शिरोळे	231
52.	कृषी विपणन आणि त्यातील समस्या	श्वेताली देविदास सोनवणे	237
53.	भारतातील बँकिंग क्षेत्रातील बदलांचे अवलोकन	गणेश बळवंत वाघ	240
54.	कच्चा तेलाच्या किंमती आणि भारतीय अर्थव्यवस्था	प्रा. डॉ. एस. एन. बोढरे प्रा. के. एस. चौधरी	243
55.	"महाराष्ट्रातील सर्व शिक्षा अभियान योजनेचे मूल्यमापन"	ज्ञानदेव सुभाषकृवर	247
56.	ग्रामीण विकासातील नाबार्डच्या भूमिका	पूजा बाळू उशीर	250
57.	कृषी विपणन प्रक्रियेत होणाऱ्या बदलांचे आर्थिक विश्लेषण	समर्थ शरद गोऱ्हे	253
58.	ग्रामीण भागामध्ये आर्थिक समावेशन साध्य करण्यात व्यवसाय प्रतिनिधींच्या भूमिकेचा चिकित्सक अभ्यास	योगेश लक्ष्मण भारस्कर डॉ. आशालता सोनवणे	256
59.	भारतीय आरोग्य विमा (Health insurance)	तुषार बापू पवार	260
60.	उद्योजकता : बेरोजगारी दूर करण्यासाठी काळाची गरज	प्रा. उदय खंडू टेके डॉ. सोमनाथ भागा सानप	264
61.	भारतीय आर्थिक सुधारणा	जीवन अशोक गुंजाळ	268
62.	ई-बँकिंग मधील आधुनिक प्रवाह	प्रा. डॉ. सावंत रजनी नामदेवराव	271
63.	महिला सबलीकरणात शासनाच्या उपाययोजना	डॉ. नानासाहेब बी. दाभाडे	274
64.	केंद्र - राज्य आर्थिक संबंध : सिंहावलोकन	Wadge Kunal Dipak.	278
65.	शेती तंत्रज्ञान व उत्पादकता	श्री. संदिप नारायण अहिरे	283
66.	कृषी व्यापार व व्यावसायिक दृष्टीकोन : एक काळाची गरज	डॉ. डी. व्ही. हारगिले	287
67.	भारतातील ग्रामीण विकासाची दशा आणि दिशा	प्रा. अमोल पर्वत गरुड	291
68.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि आर्थिक-सामाजिक सुधारणा	श्रुती उमेश दोडे	297
69.	राज्य २०२२ : देशाच्या उज्वल भवितव्याचा योग्य मापदंड- सेंद्रिय शेतीला प्रोत्साहन!	जाधव रूपाली निवृत्ती डॉ. अमोल गायकवाड	302
70.	भारतीय शेतीच्या शाश्वत विकासासाठी आधुनिकीकरण	डॉ. एस. पी. देवरे	305
71.	वित्त आयोग व केंद्र - राज्य राजकीय - वित्तीय सहसंबंध	प्रा. एन. ए. पाटील	308
72.	ऑनलाईन-ऑफलाईन संमिश्र शिक्षण पद्धतीचे सहअस्तित्व : काळाची गरज	प्रा. वी. एस. निकम	313
73.	भारतातील बँकिंग आणि वित्तीय क्षेत्र: सिंहावलोकन	दिनेश नाना कुंभार	317

74.	भारतातील बँकिंग आणि वित्तीय क्षेत्र: सिंहावलोकन	पृथ्वीराज रत्नाकर शेलार	320
75.	विपणन ही एक आर्थिक प्रक्रिया	हेमंत सुधीर खोंडे	323
76.	कृषी क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानाचे योगदान	प्रफुल्ल मन्साराम अहिरे	326
77.	कृषी क्षेत्रातील तंत्रज्ञान विकास	सुखदेव पांडुरंग नागरे	332
78.	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर COVID-19 चा परिणाम	अक्षय समाधान कदम	336
79.	महिला सबलीकरण : एकविसावे शतक	प्रा. डॉ. मीनाक्षी पुंडलिक पाटील	343
80.	कृषी विपणन	बुद्धप्रिया संजय यशोद	348
81.	'जल प्रदूषणावर उपाय सुचवणे'	आरती प्रकाश वारुळे	361
82.	ऑनलाईन शिक्षण अँड डिजिटल इंडिया	डॉ. दिपक वसंत चव्हाण	363
83.	महिला सबलीकरण एक प्रेरणादायी उदबोधन	प्रा. एल के पवार	366
84.	डिजिटल शिक्षण	संतोष रामराव डवरे	370
85.	"भारतीय अर्थव्यवस्थेतील ग्रामीण विपणनातील समस्या आणि आव्हाने"	प्रा. रामदास त्र्यंबक तुपलोट्टे	372
86.	भाववाढ एक चिकित्सक अध्ययन	Dr. Sunita B. Ahire	377
87.	महात्मा ज्योतीराव फुले यांचे सामाजिक योगदान	प्रा. जे. आर. भावसार	387
88.	21 वीं शती में आदमी की खोज (डॉ. गिरिराजशरण अग्रवाल के 'आदमी है कहाँ ?' के विशेष संदर्भ है)	डॉ. राजाराम शेवाळे	389
89.	समाज सुधारक राजा राममोहन रॉय यांच्या विचारांची प्रासंगिकता	प्रा. श्री. आर. के. सुर्यवंशी	393
90.	ग्रामीण विकासाचा सुधारित केंद्रीय दृष्टीकोन	प्रा. डॉ. पी. टी. निकम	396
91.	جدید تکنیکی ذریعہ تعلیم اور اردو	Dr. Siddiqui Shaheena Parwin Md. Ilyas	403
92.	پرنٹ اور ڈیجیٹل میڈیا میں روزگار کے مواقع	پروفیسر سعیدہ پروین نہال احمد	408
93.	ڈیجیٹل تعلیم: مواقع، خطرات اور چیلنجر	Miss. Shaziya Nausheen Jaleel Ahmed.	412
94.	गरिबी आणि बेरोजगारी	अहिरे साक्षी किशोर	417
95.	डिजिटल एज्युकेशन इंडिया	अर्पना सुरेंद्र येवले	420
96.	पंचायतराज आणि महिला	संतोष रामराव डवरे	422

राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना : सिंहावलोकन

डॉ. एम. व्ही. हिरे

सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, म.स.गा.महाविद्यालय, मालेगाव कॅम्प, नाशिक

प्रस्तावना:-

भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेती क्षेत्राचे महत्त्व अनन्य साधारण आहे. देशातील एकूण लोकसंख्येपैकी सुमारे 55 टक्के लोकसंख्या प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्षपणे शेती क्षेत्रावर रोजगारासाठी व उदरनिर्वाहासाठी अवलंबून आहे. म्हणून भारतीय अर्थव्यवस्थेला कृषिप्रधान अर्थव्यवस्था असे देखील म्हटले जाते. भारतातील शेती क्षेत्राचा विचार केला असता औद्योगिक क्षेत्राप्रमाणेच शेती क्षेत्रात उत्पादनासाठी अनेक धोके आणि अनिश्चितता असतात. यात काही मानवनिर्मित व काही नैसर्गिक धोके असतात. यामुळे कृषी उत्पादनात व उत्पन्नात नेहमीच अनिश्चिततेचे सावट तयार झालेले असते. शेतकऱ्यांना पूर, दुष्काळ, किड, रोग व नैसर्गिक आपत्तींचा सामना करावा लागतो. परंतु शेतकऱ्यांना त्यांच्या उत्पन्नातील अनिश्चिततेची जाणीव नसते. शेतकऱ्यांना त्यांच्या शेती व्यवसायातील अनिश्चिततेचा सामना करता यावा आणि झालेल्या उत्पन्नातील नुकसानाचे भरपाई मिळावी या विचारातून कृषी पीक विम्याची संकल्पना पुढे आली.

रशिया, जापान, अमेरिका, इंग्लंड आदी देशांमध्ये प्रथमता कृषी पीक विमा योजना सुरू करण्यात आली. त्यानंतर कॅनडा, फ्रान्स, श्रीलंका, चीन, रूमानिया, मेक्सिको, इजराइल इत्यादी विकसित व विकसनशील देशांनी सुद्धा कृषी पीक विम्याचा स्वीकार केला. रशियामध्ये कृषी पीक विमा योजना 1923 पासून सुरू करण्यात आलेली होती. जापान सरकारने सन १९४७ मध्ये कृषी विमा योजना लागू केली व शेतकऱ्यांना नुकसान भरपाई देण्याची तरतूद केली. कोणत्याही प्रदेशात अथवा राज्याच्या सर्व भागांमध्ये एकाच वेळी नैसर्गिक आपत्ती येत नाही. यामुळे कृषी विमा योजनेच्या माध्यमातून जी रक्कम जमा झालेली असते त्या रकमेचा विनियोग आपत्ती प्रभावित क्षेत्रातील शेतकऱ्यांना मदत म्हणून उपलब्ध करून देता येते. जापानमध्ये सुरुवातीला कृषी पीक विम्याची भरपाई आणि आपत्कालीन कर्ज पुरवठ्याची रक्कम यांची सांगड घातली गेल्याने ही पद्धत यशस्वी झाली आणि नंतरच्या काळात लोकप्रिय ठरली. फ्रान्समध्ये शेतकऱ्यांचे नैसर्गिक आपत्तीमुळे होणारे नुकसान कमी करण्यासाठी सन 1964 पासून कृषी पीक विमा योजना सुरू करण्यात आली. कॅनडा सरकारने सन १९५९ पासून कृषी पीक विमा योजना सुरू केली. श्रीलंका सरकारने देखील 1974 पासून कृषी पीक विमा योजना सुरू केली.

भारतात कृषी पीक विमा योजनेचे विचार स्वातंत्र्यपूर्व काळापासूनच सुरू होते. अमेरिकेतील संघीय पीक विमा योजनेच्या आधारावरच भारतात पीक आणि पशू विमा सुरू करावी असे मत डॉ. नायडू समितीने मद्रास प्रांतातील अभ्यासात सुचविले होते. याशिवाय सरैयासमिती, प्रयोळकर समिती व इतर काही संस्थांनी पीक विम्याचे आग्रही प्रतिपादन केलेले होते. भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सन 1969 मध्ये पंजाबच्या काही भागात गहू, हरभरा, कापूस आणि ऊस या पिकांसाठी पीक विम्याचा प्रयोग सुरू करण्यात आलेला होता. परंतु त्याला फारशी यश मिळाले नाही. यामागे धारण क्षेत्राच्या लहान लहान आकारामुळे वैयक्तिक आधारावर पीक विमा योजना लागू करणे कठीण असल्याची जाणीव यावेळी झाली होती. यामधूनच क्षेत्राधारित किंवा गट आधारावर विमा काढण्याची संकल्पना पुढे आली व त्यानंतर कृषी पीक विम्याचा मार्ग सुकर झाला. प्रस्तुत संशोधन लेखात भारतातील राष्ट्रीय कृषी पीक विमा संदर्भात सविस्तर माहिती विश्लेषित करण्यात आलेली आहे.

संशोधन लेखाची उद्दिष्टे: -

- राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजनेची माहिती अभ्यासणे.
- राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजनेतील तरतुदींचा अभ्यास करणे.
- राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजनेतील बदलांचा आढावा घेणे.
- प्रधानमंत्री कृषी पीक विमा योजनेअंतर्गत देण्यात येणाऱ्या नुकसान भरपाई विषयी तरतुदींचा अभ्यास करणे.

तथ्य संकलन पद्धती: -

प्रस्तुत संशोधन लेखाच्या निर्मितीसाठी दुय्यम तथ्य संकलन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. दुय्यम तथ्य संकलन पद्धतीत प्रामुख्याने पूर्वप्रकाशित लेख, शासकीय व खाजगी संस्थांचे संकेतस्थळे, पूर्वप्रकाशित शासकीय व अशासकीय अहवाल, आदी. या माध्यमातून माहिती संकलित करून प्रस्तुत शोधनिबंधाची निर्मिती केलेली आहे. प्राप्त माहितीच्या स्पष्टीकरणासाठी निबंधात्मक विश्लेषण तंत्राचा अवलंब केलेला आहे.

राष्ट्रीय पीक विमा योजना: -

भारतात स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून शेतकऱ्यांना नुकसान भरपाई देण्यासाठी कृषी विमा योजना सुरू करावी अशी मागणी शेतकऱ्यांकडून व कृषी तज्ञांकडून केली जात होती. परंतु भारत भारताच्या असल्या कारणामुळे भारतीय शेतकऱ्यांना केल्या जाणाऱ्या या रास्त मागणीकडे ब्रिटिश प्रशासन जाणून-बुजून दुर्लक्ष करत होते. भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सुरुवातीची दोन दशके कृषी पीक विमा संदर्भात फारशी चर्चा होत नव्हती. कृषी क्षेत्र हे अनिश्चिततेचे क्षेत्र आहे याची जाणीव कृषी तज्ञांना व शासनाला असल्यामुळे देशात सर्वप्रथम 1982 मध्ये कृषी पीक विमा संदर्भात निर्णय घेण्यात आला. 1982 मध्ये देशातील काही निवडक तालुक्यांमध्ये कृषी पीक विमा योजना प्रायोगिक तत्वावर सुरू करण्यात आली. सन 1985-86 च्या अंदाजपत्रकात सरकारने कृषी पीक विमा संदर्भात स्वतंत्र योजना आणि आर्थिक तरतूद सुरू केली आणि सन 1985 च्या खरीप हंगामापासून या योजनेची कार्यवाही सुरू केली. सुरुवातीला राज्य सरकारने व जनरल इन्शुरन्स कॉर्पोरेशन यांच्यामार्फत कृषी पीक विमा योजना राबविण्यात आली. व्यापारी बँका, प्रादेशिक बँका, ग्रामीण बँका, सहकारी बँका व इतर बँकेतर वित्तीय संस्थांनी पीक कर्ज आणि विमा भरपाई यांची सांगड या योजनेत घालण्यात आले. तांदूळ, गहू, तेल बिया, डाळी, तृणधान्य या पिकांसाठी ज्या राज्यांनी पीक कर्ज योजना सुरू केली, त्या राज्यांमध्ये कृषी पीक विमा योजना लागू करण्यात आले. पुढे व्यापक पीक विमा योजना सुरू करावी म्हणून शेतकऱ्यांच्या नेत्यांनी, शेतीविषयक अभ्यासकांनी सातत्याने प्रयत्न सुरू केले. त्यानंतर प्रतिकूल परिस्थितीमध्ये शेतकऱ्यांना 'राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना' सुरू करण्यात आली. पिकांची पेरणी केल्यानंतर संपूर्ण क्षेत्राला विमा संरक्षण देण्याची तरतूद या राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजनेत करण्यात आली. राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना सुरू करण्याच्या पाठीमागचा मुख्य उद्देश पुढीलप्रमाणे होता.

- 1) नैसर्गिक आपत्तीमध्ये तसेच पिकावरील कीड व रोगांचा प्रादुर्भाव झाल्यास शेतकऱ्यांना नुकसान भरपाई देणे.
- 2) शेतकऱ्यांना शेतीमध्ये प्रगत तंत्रज्ञान तसेच योग्य अशा निविष्टा वापरता येतील, आपत्ती समयी शेतकऱ्यांना आर्थिक स्थैर्य प्राप्त होईल या दृष्टीने मदत करणे.

राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना: -

भारत सरकारने देशातील कृषी पीक विमा योजनेत मूलभूत सुधारणा करून या योजनेचे नामकरण सन 1999-2000 च्या आरंभी हंगामापासून राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना सुरू करण्यात आले. अशा या महत्वाकांक्षी राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजनेचे वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे.

1. कृषी पीक विम्याची व्याप्ती वाढविणे.
2. विमा संरक्षित रकमेवरील मर्यादा काढून टाकणे.
3. विमा रकमेची मर्यादा वाढवून त्या रकमेची सांगड सरासरी उत्पन्न आणि किमान आधारभूत किंमत यांच्याशी घालणे.
4. अल्प आणि अत्यल्प भूधारक शेतकऱ्यांसाठी पिक विम्याच्याहत्याची रकमेत 10 टक्के अनुदान देणे.
5. राष्ट्रीय कृषी पीक विम्यात पहिल्यांदाच तृणधान्य, कडधान्य, तेलबिया या पिकांबरोबरच नगदी पिकांमध्ये ऊस, कापूस, कांदा या पिकांना राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना लागू करणे.

राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना ही शेतकऱ्यांना दिलासा देणारी ठरली. त्यामुळे परिस्थितीनुरूप तिच्यात लवचिकपणा तर निश्चितच असला पाहिजे शिवाय या योजनेतील अडचणींची क्लिष्टता कमी करून देशातील सीमांत शेतकऱ्यांना या योजनेचा लाभ मिळावा म्हणून त्यात वेळोवेळी बदल करण्यात आले आहे. राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना अधिक व्यापक करण्याबाबत निर्णय स्तरावरून आलेल्या सूचना व निवेदने विचारात घेऊन केंद्र शासनाने राज्यात खरीप हंगाम 2016 पासून राष्ट्रीय कृषी पीक विमा योजना रद्द करून अधिक व्यापक स्वरूपातील 'प्रधानमंत्री पिक विमा योजना' अधिसूचित क्षेत्रातील अधिसूचित पिकांसाठी राबविण्यात येऊ लागले. त्या अनुषंगाने प्रधानमंत्री पिक विमा योजना राज्यांमध्ये खरीप हंगाम 2016 पासून राबविण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

प्रधानमंत्री पिक विमा योजना: -

देशात राज्यांमध्ये 2016 च्या खरीप हंगामापासून राष्ट्रीय कृषी विमा योजनेच्या जागी प्रधानमंत्री पिक विमा योजना विस्तृत व व्यापक प्रमाणात सुरू करण्यात आली या योजनेची प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे निश्चित करण्यात आले.

1. नैसर्गिक आपत्तीत पिकांवरील रोग आणि किडींच्या प्रादुर्भावांपासून पिकाचे नुकसान झाल्यास शेतकऱ्यांना विमा संरक्षण देणे.
2. शेतकऱ्यांना नाविन्यपूर्ण व सुधारित मशागतीचे तंत्र व सामग्री वापरण्यास प्रोत्साहन देणे.
3. पिकांच्या नुकसानीच्या कठीण परिस्थितीतही शेतकऱ्यांचे आर्थिक स्थैर्य अबाधित राखणे.
4. कृषी क्षेत्राच्या पतपुरवठ्यात सातत्य राखणे.

प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेची वैशिष्ट्ये: -

प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेची वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

1. प्रधानमंत्री पिक विमा योजना कर्जदार शेतकऱ्यांना बंधनकारक असून बिगर कर्जदार शेतकऱ्यांना ऐच्छिक करण्यात आली आहे.
2. खातेदारांच्या व्यतिरिक्त कुळाने किंवा भाडेपट्टीने शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यांनाही या योजनेत सहभाग घेता येईल.
3. या योजनेतर्गत पीक विम्याचा हत्याचा भार कमी करण्यात आला आहे. विमा हता खरीप हंगामासाठी 2 टक्के, रब्बी हंगामासाठी 1.5 टक्के व नगदी पिकांसाठी 5 टक्के असा मर्यादित ठेवण्यात आला आहे.
4. या योजनेअंतर्गत जोखीम स्थळ सर्व पिकांसाठी 70 टक्के येवढा निश्चित करण्यात आला आहे.

5. या योजनेत अधिसूचित क्षेत्रातील अधिसूचित पिकांचे उंबरठा उत्पन्न हे मागील सात वर्षांचे सरासरी उत्पन्न गुणिले त्या पिकांचा जोखीम स्थळ विचारात घेऊन निश्चित केले जाईल.
6. या योजनेअंतर्गत जो कमी ची व्याप्ती वाढविण्यात आलेली आहे.

I) पीक पेरणी पासून काढणीपर्यंतच्या कालावधीत नैसर्गिक आग, वीज कोसळणे, गारपीट, चक्रीवादळ, पूर, भुस्सकलन, दुष्काळ, पावसातील खंड, कीड व रोग इत्यादीमुळे पिकांच्या उत्पन्नात होणारी घट.

II) हवामान बदलामुळे पिकांची पेरणी न झाल्यामुळे होणारे नुकसान.

III) स्थानिक नैसर्गिक आपत्तीमुळे होणारे नुकसान.

IV) पिकांच्या हवामानामध्ये झालेल्या बदलांमुळे पिकांचे होणारे नुकसान.

थोडक्यात, वरील वैशिष्ट्यांच्या अनुषंगानेप्रधानमंत्री पिक विमा ही अधिक व्यापक व समग्र स्वरूपातसंपूर्ण देशात लागू करण्यात आली आहे. योजना देशातील 55% शेतकऱ्यांसाठी वरदान ठरेल यात शंका नाही.

प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेतील नुकसान भरपाई विषयी तरतुदी: -

1. या योजनेतील-विमा संरक्षण विमा अधिसूचित क्षेत्रावर मुख्य पीक निश्चित करताना जिल्हा व तालुका स्तरावरील एकूण पिकाखालील क्षेत्रापैकी किमान 25 टक्के क्षेत्र हे त्या हंगामातील मुख्य पिकाखाली असणे आवश्यक राहिल.
2. अधिसूचनेपूर्वी बँकेकडून विमा हप्त्या जमा करणे अथवा कपात न करता केवळ पीक कर्जाची मंजूरी/वितरण केल्यास संबंधित शेतकरी विमा जोखमीच्या संरक्षणास पात्र ठरणार नाही.
3. संबंधित जिल्हाधिकारी यांनी योजनेतील सहभागाच्या अंतिम तारखेच्या एक महिन्यापर्यंतच्या मर्यादित सदर जोखमी बाबत अधिसूचना जाहीर करणे आवश्यक राहिल.
4. संबंधित जिल्हाधिकारी यांचे मार्फत बाधित शेतकऱ्यांचा अहवाल अंदाजीत पेरणी क्षेत्राचा अहवाल व अधिसूचना जाहीर झाल्यानंतर 30 दिवसांच्या आत विमा कंपनी मार्फत नुकसान भरपाई देण्यात येईल.
5. शासनाकडून विमा हप्त्या अनुदानाचा प्रथम हप्त्या प्राप्त झाल्यानंतर विमा कंपनी मार्फत वरील प्रमाणे नुकसान भरपाई अदा करण्यात येईल.
6. सदर जोखीम अंतर्गत बाधित अधिसूचित क्षेत्रातील अधिसूचित पिकाला नुकसान भरपाई देय झाल्यानंतर सदर पिकासाठी विमा संरक्षण संपुष्टात येईल व सदरचे अधिसूचित क्षेत्र/पिक हे हंगामाच्या शेवटी उत्पन्नाच्या आधारे निश्चित करण्यात येणाऱ्या नुकसान भरपाई साठी पात्र राहणार नाही.
7. सदरची तरतूद लागू झाल्यानंतर बाधित अधिसूचित क्षेत्र/पिकासाठी पुन्हा नवीन विमा संरक्षण नोंदणी सुविधा उपलब्ध राहणार नाही.
8. संबंधित जिल्हाधिकारी यांचे मार्फत जाहीर केल्या जाणाऱ्या नुकसानीच्या अधिसूचने अगोदर विमा हप्त्या न भरलेल्या/त्यांच्या खात्यातून विमा हप्त्या रक्कम वजा करून घेण्यात आली नाही असे कर्जदार शेतकरी नुकसान भरपाईस पात्र राहणार नाहीत.
9. सर्व बँकांनी विमा संरक्षित शेतकऱ्यांची यादी पीक विमा पोर्टलवर अपलोड करणे आवश्यक आहे. तथापि यादी पीक विमा नुकसानाची अधिसूचना जाहीर झाल्यानंतर सात दिवसांच्या आत संबंधित बँकांनी योग्य त्या कारणांचा व त्यांच्याकडे जमा विमा हप्त्या रकमेसह शेतकऱ्यांची यादी संबंधित विमा कंपनीकडे

पाठविणे आवश्यक आहे. मात्र सदर तरतूद अत्यंत अपवादात्मक परिस्थितीत सबळ कारण असेल तरच वापरण्यात यावी.

सारांश: -

पिक विमा योजनेची अंमलबजावणी आणि विस्तार करण्याची चर्चा भारतात गेल्या 70 वर्षांपासून सुरु झाली. यामध्ये अनेक अडथळे येत होते. उदा. देशांतर्गत इच्छाशक्तीचा अभाव आणि शेतीतील जटिल प्रश्नामुळे ही योजना पुढे येऊ शकली नाही. सन 1982 पासून आणि सन 1985-86 च्या अंदाजपत्रकात पिक विमा साठी तरतूद केल्याने या योजनेला वास्तव स्वरूप प्राप्त झाले. पुढे 1999-2000 या आर्थिक वर्षातील खरीप हंगामापासून राष्ट्रीय विमा योजना जाहीर केली गेली. या कृषी पीक विमा विषयी सुधारणा करण्यात आली जेणेकरून शेतकऱ्यांना पिक विमा योजना समजण्यास सोपी व सुलभ करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. त्यानंतर सन 2016 मध्ये प्रधानमंत्री पिक विमा या नावाने या योजनेत सुधारणा करून कृषी पीक विमा योजना अधिक व्यापक करण्यात आले आणि देशातील जास्तीत जास्त शेतकऱ्यांना या योजनेचा लाभ मिळावा यासाठी शासन स्तरावरून योग्य ते प्रयत्न करण्यात आले. त्यामुळे या योजनेचा गेल्या पाच वर्षातील प्रगतीचा आढावा घेतल्यास तो समाधानकारक दिसून येतो.

संदर्भसूची: -

1. डॉ. कवीमंडन विजय, "कृषी अर्थशास्त्र", द्वितीय आवृत्तीसन 2002, श्री.मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
2. डॉ. आदिक अविनाश, 'पिकविमा योजना'दैनिक सार्वमत, 12 ऑगस्ट 2014.
3. डॉ. भुनारे दीपक, "कृषीप्रधान भारतात स्वतंत्र कृषी अर्थसंकल्पाची गरज", मासिक-योजना मार्च 2015.
4. पाटील सुभाष, -अर्थसंवाद, खंड-39,जुलै 2015.
5. वापूमाहेव निवृत्ती शिंगाडे, - अर्थसंवाद,खंड-39 अंक-3, ऑक्टोबर-सप्टेंबर 2015.